

Amerikan Arşiv Belgelerine Göre İzmir'in Boşaltılması ve Rum Göçmenlere Yardım Konusu

İbrahim Erdal*

Özet

Yunan ordusunun Batı Anadolu'dan çekilmesiyle birlikte Rum göçmenler ve yerli Rumlar limanlarda Anadolu'yu terk etmek için toplanmıştır. Amerikan ve diğer Avrupa devletlerinin gemileri bu göçmenlerin taşınması ve sağlık gibi diğer ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Bu makede Amerikan arşiv kaynaklarına göre Rum göçmenlere yapılan yardım ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rum, İzmir, Amerika, Göçmen, Anadolu.

Osmanlı Devleti'nin nüfuz bölgesinde kalan geniş topraklar, devletin coğrafyasının bir gerçeği olarak çeşitli milletlerden oluşmuştur. Bu çok ulusluluk devletin genişleme döneminde adeta bir ilerleme motivasyonu vazifesi görmüştür. Bu karma yapıya dayanarak vergi sistemini, askerliği ve özellikle idari yapıyı oluşturan devlet, üç kitada tarihe iz bırakacak bir hâkimiyet yaşamıştır. Ancak dünyanın değişen yapısı, ekonomik gelişmeleri, ticaret yollarının değişmesi ve çeşitlenmesi, askeri sahada yaşanan ilerlemeler, devletin toprak kaybetmesine dolayısıyla vergi ve insan gücünde azalmaya sebep olmuştur. Avrupa'da şekillenen ve dönemin egemen devletlerinin de en büyük silahı olan 'her ulusun kendi devletini kurması' görüşü Osmanlı kimliği altındaki ulusların da bağımsızlık hareketlerine girişmesine sebep olmuştur. Bu propagandalar dönemin en büyük iki devleti olan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ni sarsmıştır. Osmanlı yönetici eliti bu hareketler karşısında İslamcılık, Osmanlılık ve en son olarak da Türkçülük gibi çarelere başvurmuştur.

Cephelerden yenilerek geri çekilen Osmanlı ordusuyla beraber kaybedilen topraklardaki Müslümanlar da her şeylerini geride bırakarak Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamıştır. Bu geri çekilişin bir diğer sebebi de zorla göç ettirilmesi olmuştur. Balkanlar'da Sırlar, Bulgarlar ve en sonunda Yunanlılar Müslümanları zorla göçe tabi tutmuşlardır. Bu zorlu göç hareketi Balkanlarda olduğu gibi Kafkaslardan da yaşanmış, limanlara yığılan, gemilere üst üste yığınlar halinde

* Yrd. Doç. Dr. Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi YOZGAT

istiflenmiş insanlar bir an önce Anadolu'ya geçmeye çalışmıştır.¹ Bu göç esnasında sayısız Müslüman can vermiş, birçoğu hastalıklarla sakat kalmıştır. Ancak gerçek şudur ki bu göçe zorlama politikası sadece Müslümanlara uygulanmamıştır. Yunanistan'da ve Bulgaristan'da aynı dine mensup milletler birbirlerinin boğazına sarılmış, evlerini yağmalamış hatta kiliselerini dahi yakıp yıkarak din görevlilerini öldürmüştür. Aynı dine mensup ulusların yaşadığı bu trajedi artık yönetimleri bilinçli veya bilinçsiz sebep oldukları göçü resmi hale getirmeye zorlamıştır. Daha 1914 yılında Yunanistan ve Bulgaristan karşılıklı nüfus değişimi anlaşması yapmıştır. Aynı anlaşma Türkiye ve Bulgaristan arasında da yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce de yine aynı maksatla Yunanistan ve Türkiye arasında İzmir Rumları ve Makedonya Müslümanlarının değişimi anlaşmasına varılmış ama savaşın başlaması sebebiyle uygulanamamıştır.

Yunanistan'ın İngiltere'nin teşviki ve yönlendirmesiyle Batı Anadolu'yu işgali ve Polatlı'ya kadar gelerek bu coğrafyada yaptığı sürgün², tecavüz ve bas-kılar yine Anadolu'da birçok faciyanın yaşanmasına sebep olmuştur. Bu olaylar Türk ordusunun başarısı ile kendi toprağında sürgüne uğrayan Türklerin bu göçü tersine dönmüştür. Yunan ordusunun hızla ve panik içinde geri çekilmesiyle birlikte türlü vaatlerle ve Fener Rum Patrikhanesi³'nin desteğiyle iskân için bölgeye getirilen Rumlar ve yine çeteleriyle Yunan ordusuna yardım eden yerli Rumlar apar topar İzmir'e doğru kaçmaya başlamıştır. Bu geri çekiliş esnasında Batı Anadolu şehirlerinin neredeyse hepsi yakılıp yıkılmıştır. Yaşanan bu olaylar sonucunda varını yoğunu satan veya geride bırakan Rumlar İzmir'e ve limanlara dolmuştur.

YUNAN ORDUSU'NUN ÇEKİLİŞİ VE İZMİR'İN TESLİMİ

Rumların psikolojisinin yanında Yunan ordusunun, yenilgiler sonucunda moralinin düşük ve bitkin olması yüzünden askerlerin durumu savaşamayacak duruma gelmişti. Amerika'nın İzmir Genel Konsolosu Horton Devlet Genel sekreterine gönderdiği 2 Eylül 1922 tarihli telgrafta durumu şöyle ifade etmekteydi⁴:
" Uşak, Kütahya ve Aydın dün boşaltıldı ve yandı. İlk askeri kolordu kötü bir morale Uşak'ın batısına çekildi. İkinci birlikte geniş bir yol vasıtasıyla kuşatma bölgesinden kaçarak katıldı. Bu kuvvetler şimdi Türklerin ilerleyişine karşı bariyer olacaklar ama bu güvenilir değildir. Üçüncü kolordu askerleri de muhtemelen yakılıp boşaltılacak olan Eskişehir'dedir. Uygulanacak yeni taksimat bugün ya da yarın beklenmektedir. Bana göre bu

¹ İbrahim Erdal, *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923–1925*, IQ Yayınevi, İstanbul 2006, s. 18–22; Kemal ARI; *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, İstanbul 2003, Tarih Vakfı Yurt yayınları; Hikmet Öksüz, "İkili ilişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923–1938)", *Atatürk Dergisi*, 2000, 3/1, s. 169–188.

² Serdar Sarsır, *Demografik Oyun Sürgün*, IQ Yayınevi İstanbul 2006, s. 274.

³ İbrahim Erdal, "Türk Basınına Göre Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meslesi, *Atatürk Yolu*, C:9, S: 33-34, Mayıs-Kasım 2004, Ankara, s. 35.

⁴ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1922*, Volume II, Washington 1938, Dosya Numarası; 767.68 Belge No: 274

durum çok ciddi ki bugün savunulması zordur." Horton bunun yanı sıra Rumların yanında diğer gayrimüslim unsurların huzurunun bozulduğu ve panik halinin yayılmakta olduğu, birçoğunun ayrılmaya çalıştığını belirtmiştir. Ayrıca moralsiz Yunan askerlerinin zengin İzmir'e ulaştığında şehrin yakılması gibi tehditlerden dolayı tahmin edilenden daha fazla tehlike olduğunu hissettiği için İzmir'e gayrimüslimleri ve yönetimi getirmesi için bir kruvazör gönderdiğini ifade etmiştir. Horton iki gün sonra Devlet Genel Sekreterine gönderdiği telgrafta da⁵ mültecilerin panik içinde İzmir'e geldiğini, yağmanın önüne geçilebilmesi ve Amerikan yatırımlarının korunması için Ankara Hükümeti ile esir düşen Yunan askerlerinin affı konusunda aracılık yapılmasını istemiştir. Horton bu isteğinin sebebi olarak da moralsiz Yunan askerlerinin isyan hareketlerinin önlenemez boyuta gelme ihtimalini ve Yunan Yüksek Komiserinin de bu konuda kendisini görevlendirmesini göstermiştir.

Amerikan Devlet Genel Sekreteri Philips'in Washington'dan gönderdiği 5 Eylül tarihli telgrafa göre Horton'a bu tür yardım taleplerinin siyasi bir yönünün de bulunduğu, Hükümetin böyle bir organizasyona katılmak gibi bir yöneliminin olmadığı ifade edilmiş, Amerikalıların can ve mal güvenliğinin her şartlarda önemli olduğu da vurgulanmıştır.⁶ Philips aynı anlamda bir telgrafi de Amerika'nın İstanbul Yüksek Komiseri Bristol'e göndermiş, Donanmanın bu tür organizasyona katılması hususunda Amerikanın görüşü tekrar ifade edilmiştir. Bristol ise 6 Eylül tarihli telgrafında İzmir'deki mültecilerin durumunun kötü olduğunu ifade ederek Amerikan Kızılhaç'ının bu yöndeki raporuna atıfta bulunmuştur. Bristol telgrafında⁷ İngiliz Yüksek Komiseri'nden mültecilere yardım konusunda ricada bulunduğunu yine bu amaçla Amerikan Yardım Kurumu temsilcisi, İstanbul'daki yardımsever dernekler ile bir toplantı yaptığını ve İzmir'deki felaketzedeler için yardım komiteleri kurulduğunu ifade etmiştir. Bristol ayrıca aynı telgrafında bir fon kurulmasına dikkat çekerek; " ...Binbaşı David sağlık ünitesinin ve felaketzedelere yardım komitesinin özel üyesi olarak tavsiye mektupları göndermeye ve destroyerler vasıtasıyla çalışmaya başlayacaktır. İzmir'de yardım çalışmaları için yerleşik bir fon veya kurum yoktur. İlk dileğim şu ki sınırlı yetkili bir fon olmalı ve onlar bu fondan faydalanılmalıdır. Bu bölümde ulaşılacak fon sanırım 50.000 dolar olmuştur. Bu mesaj kanun haline getirilmelidir, bu herkese ilan edilmeyebilir ki biz İzmir'deki yardım çalışmalarını üstlenmeye çalışıyoruz. Aynı sebeplerden dolayı bu fonu çalışmaları Kızılhaç ve diğer yardım kuruluşlarına paylaştırmayı tavsiye ettik. İzmir'deki yardımların herkese dağıtılması için bütün nüfuzumu kullanacağım." demiştir.

Bristol'un durumun ciddiyetini gösteren telgrafından sonra harekete geçen Amerikan Hükümeti Sekreteri Philips tarafından 8 Eylül tarihli Bristol'a gönderdikleri telgrafta⁸ " ...İzmir'den yapılan acil başvuru bakanlığımızca henüz kabul edildi. Sanıyorsam Kızılhaç ve Amerikan Yakındoğu Yardım Derneği ortak çalışma için

⁵ Papers Relation... 767.68/276

⁶ Papers Relation...767.68/276

⁷ Papers Relation...767.68/276

⁸ Papers Relation..., 868.48/83

önerisi için acil toplantı istediler. Her ikisinin de cevapları kabul oldu. Kızılhaç, alanlarda başkanın olmaması veya düzensizlik sebebiyle ilerdeki sorumluluğun gereği samimi olarak makbuz veya fiş öncesinde kayıt şartı istemiştir. Yakındoğu Yardım Cemiyeti İstanbul ofisinin 25.000 dolar bağışladığını bildirdi. Kızılhaç İzmir'de uygun alanlara sağlık bölgeleri kurdu." diyerek yardım faaliyetlerinin gidişatı hakkında bilgi vermiştir. Aynı gün Yunan Dışişleri Bakanı vekili Yunan Maslahatgüzarı Caffery'i arayarak Amerika Birleşik Devletleri'nin Anadolu limanlarında toplanmış olan 500.000 mülteciye yardım etmesi için gerekli başvuru talebini bildirmiştir. Caffery Atina'dan Philips'e gönderdiği telgrafında⁹; Yunan hükümetinin mültecilerin bu durumunu kabul etmekte olduğunu fakat hükümetinin orduyu Anadolu'dan çıkarmak ve mültecileri taşımak için gemileri ve yiyecekleri olmadığını belirtmiştir. Açıkça Yunan hükümetinin gemiye, yiyeceğe ve çadıra ihtiyacı olduğunu ifade eden Caffery, bazı müttefik grupların da bu konuda kendisine serzenişte bulunduğunu söylemiştir. Yunanistan'ın bu durumu üzerine Fransız ve İtalyan müttefikler Yunanlıların kullanamadıkları taşıma yollarını göz önüne alarak Anadolu'daki limanlarda bulunan yardıma muhtaç mültecilerin kendi organizasyonlarıyla yapılabilmesi için girişimde bulunulmasına karar vermişler ve bu kararı İngiliz temsilci Londra'ya iletmişti. Bu sırada İzmir'de bulunan Amerikan Konsolosu Horton Yunanistan'ın yenilgisi üzerine İzmir'e yaklaşmakta olan Mustafa Kemal'in hükümeti ve komutanlarıyla ne gibi bir resmi ilişkinin kurulacağı konusunda acil olarak görüş istemiştir.¹⁰ Philips gelen bu soru üzerine gönderdiği cevabi telgrafta¹¹; " Sizde bana katılacaksınız ki ne Yunanistan ne de Anadolu hükümeti birdenbire ortay çıkmadı ve diplomatik ilişkiler böyle kaldığı yerden devam edemez. Yine de pratik bazı sebeplerden dolayı Amerikan Konsolosu resmi bir temsilcisi değil de İstanbul Yüksek Komiserliğinin bir delegeesi olarak kalmanız sizin için bir avantaj olacaktır. Konsolos yardımcısı Imbrie Ankara'da bazı yetkilere sahiptir. Gerektiğinde bunu yerel otoritelere hatırlatırsınız." şeklinde bir karar vererek mevcut şartların netleşmesini azami derecede her iki taraf ile de ilişkilerin kurulmasını tercih etmiştir.

Horton'un talebinden sonra da Bristol, Philips'e gönderdiği 9 Eylül tarihli telgrafta İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılması ile ilgili şöyle rapor vermiştir¹²: " İzmir'deki durum alarm vermektedir. Yunan birlikleri panik içinde şehre akmaktadır. İnsanlar Türklerin yeni düzenlemeleri ve Yunan birliklerin boşaltma sırasındaki şiddetinden korkmaktadır. Yunan görevliler şehri yakma tehdidini tekrarladılar. Aydın ve Nazilli hıala yanıyor. 6 Eylül'de Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslar Yunan Savaş Bakanı Theotokis'ten İzmir'in yakılmaması veya yağmalanmaması için güvence istediler. Theotokis hiçbir yağmanın olmayacağını söyledi. Yunan donanması Cuma günü İzmir'den ayrıldı. Müttefiklerin ve Yunanlıların idaresi Cuma öğleden sonra bitti. Müttefik konsolosları bugün Mustafa Kemal'e İzmir'i teslim etmek için Kasaba'da toplanacak. Yunan Yüksek Komiseri Sterghiades Iron Duke'nin yönetimine alındı. Çeşme'deki Yunan

⁹ Papers Relation..., 868.48/87

¹⁰ Papers Relation...767.68/296

¹¹ Papers Relation...767.68/296

¹² Papers Relation..., 767.68/297

genel karargahı karşıdaki Chios adasına taşındı. İngiliz kadın ve çocuklar geri çekildi. Amerikan donanmasından üç destroyer şimdi İzmir'de ve personel Kaptan Hepburn'un sorumluluğundadır. Mudanya'dan alınan raporlar Yunanlıların boşalttığı Bursa'nın yandığını büyük ihtimalle göstermektedir".

İzmir'in Türk orduları tarafından geri alınmasıyla beraber yönetim tekrar Türklere geçmiştir. İstanbul'a göre İzmir'in daha sakin olduğunu belirten Bristol halkın bazı küçük taşkınlıkları yanında büyük olayların yaşanmadığını ve müttefiklerin durumunun ise normal olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İzmir'deki Yakınoğu Yardım Derneği ve Kızılhaç görevlilerinin verdiği raporu iletmiştir. Bu rapora göre¹³; Yardım görevlilerinden David ve Jaquith İzmir'de hali hazırdaki mültecilerin sayısının 150.000 kişi olduğunu ve bunların sadece %20'sinin yardıma muhtaç olduğunu belirtmiştir. Şehre yardımların geliş yolu deniz olduğu için kısa süre sonra sıkıntı yaşanması ihtimalinin yüksek olduğunu belirten görevliler, eğer denizden yardım yolu açılmazsa yaklaşık 700.000 mülteci zor durumda kalacağını tespit etmişlerdir. Bu mültecilerin çoğu çocuk oluştundan dolayı un ve süte olan ihtiyacın hat safhada olduğunu söyleyen görevliler, Rumların mağazalarının dağıtıldığını, bu malların Yunanlı yöneticiler tarafından mültecilere ayrılmadığını belirtmişlerdir. Yine aynı raporda Türk temsilcilerin tavrı konusunda da " ...General Mürsel Paşa ile toplandık. O iki güne kadar tamamen şehrin ele geçirileceğini limanların ve şehrin müttefik kuvvetlerinden boşaltıldığı güne kadar yardım görevlilerine karşımayacaklarını hatta yardım edeceklerini söz verdi. İmza David and " .ifadesiyle Türk tarafının tavrına netlik getirmiştir.

RUM MÜBADİLLERE YAPILAN YARDIM FAALİYETLERİ

Batı Anadolu'da limanlara ve iskelelere toplanan Rumların durumu hakkında Philips'e telgrafla yardım ricasında bulunan Caffery'e gönderilen cevapta¹⁴; mültecilere yardım için şu ana kadar 25.000 dolar toplandığı ve Amerikan hükümetinin diğer yardım kuruluşlarıyla bir organizasyon yapılabileceğini ifade etmiştir. Philips'in toplanan miktarı ifade etmesi üzerine Kızılhaç yetkilisi Hill, Bristol'e bir yazıyla baş vurarak, her ne kadar bölgelerden gelen raporlar net olmasa da toplanan paranın kritik yerlerde Kızılhaç vasıtasıyla kullanılmasını istemiş, Bristol'de bunu telgrafla Philips'e bildirmişti.¹⁵ Bristol Kızılhaç yetkilisinin bahsettiği bölgelerden gelen raporlardan bir kaçını değerlendirmeye almıştır. O'nun Philips'e gönderdiği 13 Eylül 1922 tarihli telgrafta İzmir ve civarındaki mültecilerin durumunun kötüleşmekte olduğunu yaklaşık 300.000 yoksul mültecinin şehre giriş yaptığını ve yağmur mevsiminin başlaması sebebiyle bozguna uğramış Yunan ordusu ile Türklerin savaşına tanık olmuş bu köylere mültecileri geri göndermenin faydasız olacağını belirtmiştir. Bristol ayrıca İngiltere ve diğer müttefiklerin halen yardım faaliyetlerine katılmadığını ifade ederek bu konuda İngiliz Yüksek komiserinin net bir tutum sergilemedi-

¹³ Papers Relation...767.68/302

¹⁴ Papers Relation...868.48/87

¹⁵ Papers Relation...767.68/302

ğini ifade etmiştir. Bristol İstanbul Müttefikler Komutanı General Harrington'ın boşaltılan Mudanya, Trakya ve Rodos'taki mültecilerin umutsuz ve kötü durumunu bilgilendirmek için kendisine gönderilen temsilci ile arasında geçen diyalogu şöyle anlatmıştır¹⁶: "O Amerikan yardım kuruluşları aracılığıyla onlara yardım edilip edilemeyeceğini sordu. Harrington'un temsilcisine mültecilere yardımın müttefiklerin ve Yunanlıların da bir vazifesi olduğunu hissettiğimi söyledim. Bunu söylediğim zaman İngilizlerin bu amaç için bir organizasyonu yoktu. Dedim ki şimdi bu amaç için bir organizasyon içinde ve bir düzende olmalıydık. Eğer Amerikan Yardım kuruluşlarının yardım için organizasyonlara girmesi gerekiyorsa, müttefik hükümetlerin de sorumluluğu paylaşması gerekmektedir."

İzmir'e akın akın gelen Rumlar ve Yunan ordusunun bitkin ve moralsiz askerleri şehirde ve bölgede bir kargaşa ortamına sebep olmaktaydı. İzmir'de faaliyet göstermeye çalışan başta Kızılhaç ve diğer yardım kuruluşları İzmir Türk kuvvetleri komutanı Nurettin Paşa ile bir görüşme yaptıklarını ve bu görüşmede mültecilerin evlerinin, mallarının ve canlarının tam koruma altına alınması ve geri verilmesi ilgili soru sorduklarını ancak Nurettin Paşa'nın bu soruya¹⁷ ".. Yunan Orduları geri çekilirken ve mülteciler giderken kentleri tamamen yaktılar, geri vermek ve can güvenliklerini sağlamak bu şartlarda asla mümkün değil.." cevabını vermişti. Kızılhaç yetkilileri bunun Türk hükümetinin bir politikası olup olmadığı hakkında bir bilgilerinin olmadığı ancak bunun lehte ve aleyhte birçok yoruma sebep olacağından var olan durumda yardım faaliyetlerinin ortak bir organizasyon ile yapılabileceği sonucuna vardıklarını Bristol'e 14 Eylül tarihli bir rapor ile belirtmişlerdir.

İzmir'in Avrupalı Mahallesi olarak adlandırılan Ermeni mahallesinin yanması üzerine bütün Konsoloslukların yandığı haberi üzerine Nurettin Paşa'nın haklılığı tescil edilmişti. Belgelerini muhafaza eden Konsolosluklar kendilerine şehir merkezinde geçici yer aramaktaydılar. İzmir Amerikan Donanma Komutanı Bristol'e bir rapor ile durumu izah etmişti. 14 Eylül tarihli bu rapora göre¹⁸; "...Yangın şiddetle devam ediyor. Bütün Amerika doğumlular Amerikan ve Türk korumasına alındı, 14 Amerikan görevli kayıptır. Bütün erkekler mültecilerle birlikte limana doluştular. Edsall gemisi sabah 08.00'de 600 kişiyle Selanik'e, Winona gemisi bugün öğleden sonra 16:00'da Bilim adamları, İşverenler, İşadamları, Amerikalı Yardımsever görevliler ve Konsolosluk görevlilerinden oluşan 400 kişiyle Pire'ye gitmek için yüklenmiş, Edsall'ın dönüşünde Litchfield'in İstanbul'a gönderilmesi teklif edilmiştir.." Bu sırada Amiral Hepburn'un Bristol'e gönderdiği telgrafta¹⁹ da müttefiklerin Makedonya ve Trakya'daki mültecilerin taşınması konusunda Yunanlılara baskı yapılması ve Anadolu'daki 300.000 kişinin taşınması içinde denizde bir taşıma güzergahının belirlenmesi acil olarak istenmiştir.

¹⁶ Papers Relation...868.48/92

¹⁷ Papers Relation...868.48/95

¹⁸ Papers Relation...767.68/320

¹⁹ Papers Relation...868.48/99

Amiral Bristol'un gönderdiği 13 ve 14 Eylül tarihli ve durumu izah eden raporlardan sonra Philips İngiliz Büyükelçisi Harvey'e bir telgrafla bilgi vermiştir. Buna göre²⁰ Trakya ve Mudanya'daki yaklaşık 400.000 susuz ve yemeksiz ve İzmir'deki 300.000 yardıma muhtaç mülteciler ile Marmara kıyılarındaki mültecilerin durumu kritik seviyededir. Bristol'e göre Yunanlıların ve müttefiklerin yardım önerileri dikkate alınarak değerlendirilmelidir, bu konuda General Harrington ve Bakanlık Bristol ile aynı fikirdirler. Ortak fikir şudur ki Yunanlılar ve müttefikler yardım organizasyonlarında aynı sorumluluğu paylaşmalıdır. Amerikan Kızılhaç'ı ve Yakındoğu Yardım Derneği 25.000 doları bu organizasyon için hazırlamıştır. Bu para ilk iki veya üç hafta yiyecek ve diğer gıdaların temini için harcanmalıdır.

Gün gün Amerikan hükümetine telgraflar ile rapor veren Bristol, 18 Eylül 1922 tarihli raporunda²¹ İzmir'deki İtalyan, İngiliz, Fransız ve Amerikan donanma görevlilerinin toplantı yaparak İzmir'de durumun kötüleşmesi dolayısıyla mültecilerin boşaltılması kararını verdiğini ancak bunun için Yunan gemilerinin de boşaltmaya katılması gerektiği ve bunun için Mustafa Kemal'in izninin gerektiğini bildirmiştir. Yine aynı raporda Türk hükümetinin Yunan gemilerine izin vermemesinden çekinildiği yaklaşık 150.000 mültecinin boşaltılmasının tahmin edildiği bildirilmiş, Bursa ve civarında toplanan mültecilerin ise yanmış yıkılmış şehirlerde zor durumda kaldıkları ve bunların bir an önce taşınması gereği ifade edilmiştir. Yunan gemilerinin taşımaya katılmama ihtimali üzerine General Harrington müttefik komutanlar ile çeşitli çözüm yolları üzerine toplantılar yapmıştır. Bu sırada Philips, Bristol'e gönderdiği telgrafta²² İzmir'de mültecilere Amerikan Yardım Derneği, Kızılhaç ve donanma destroyerlerinin vasıtasıyla yapılan yardımların sadece kıyıda mültecileri taşımaktan ibaret olduğunu bu faaliyetlerin daha kapsamlı olması gerektiğini istemiştir. Bristol İzmir'den aldığı rapora göre²³ Buca Yetimhanesinde bulunanların Amerika'nın koruması altında olduğu diğer Amerikan vatandaşlarının şehre gelmekte olduklarını ve Türk hükümetinin 18-45 yaş arasında bulunan Rumları savaş esiri olarak tuttuğunu diğer insanların da 1 Ekim'e kadar boşaltılabileceğini bildirmiştir.

Limanlara ve kıyılara toplanan mültecilere yardım konusunda Ermeni ve Rum Patrikhanesi de faaliyet göstermiştir. Bristol bu konuda patrikhanelerin gemi isteklerine cevap vermeye çalıştıklarını ancak Yunan gemilerinin boşaltma işine dahil olmamalarının kendilerini zorladığını ifade etmiştir. Philips'e gönderdiği 20 Eylül tarihli raporda²⁴ Rum Patrikhanesinin Trakya'da 50.000 mülteciyi 10 gündür beslediğini, kendisine yardım teklifinde bulunan İngiliz Yüksek komiseri Rumbold'a Ermenilere de yardım edildiğinden yardım faaliyetleri için geniş bir bütçe gerektiğini ifade etmiştir. Bristol Amerikan hüküme-

²⁰ *Papers Relation...*, 868.48/96

²¹ *Papers Relation...*, 868.48/113

²² *Papers Relation...*, 868.48/114

²³ *Papers Relation...*, 868.48/114

²⁴ *Papers Relation...*, 868.48/118

tinden İç bölgelerden gelen mültecilerin de bulunduğunu ve bir planın yapılması gereğini bildirmiştir. Bristol'un yardım faaliyetleri için geniş bir bütçe isteği üzerine Philips hükümetin aldığı bir dizi önlem paketini ve çözüm çalışmalarını bir gün sonra gönderdiği telgrafla cevaplamıştır. Bu rapora göre²⁵;

1- Başkan Kongreden mültecilere yardım için 200.000 dolar tahsis edilmesini ve yoksul Amerikan vatandaşlarının geri iade edilmesinin mümkün olup olmayacağını araştırılmasını istedi

2- 25.000 dolara henüz ulaşan paraya ek olarak, Amerikan Kızılhaç'ı da gayri resmi olarak ve gönüllülük esasına dayalı olarak 100.000 dolar'dan daha fazla para toplayabilecektir.

3- Yakındoğu yardım şehrin her tarafında acil fon için genel yardım duyurusu yapacağını söyledi. Bu çağrı sonrasında yaklaşık 200.000 dolar toplanabilecektir.

4- "Rockefeller Yardım" gibi dernekler yardım konusunda istekli görünmektedir.

5- Bütün çabalar bütün Amerikan yardımlarının New York'ta bir merkezde toplanması için yapılmaktadır.

6- Amerikan Yardım yönetimi ile Moskova temsilcisi ile yiyecek yardımlarının Odessa yoluyla taşınmasının mümkün olabileceğini görüşmüştür.

7- Genç Hıristiyanlar Derneği 10.000 dolardan daha fazla yardım toplayabileceğini tahmin etmektedir.

Bristol Washington'un bu öneriler ve hazırlık çalışmaları üzerine durumun an be an değişiklik arz etmesi üzerine sık sık plan değişikliğine gidilemediği ancak acil durumlarda kullanılmak üzere İstanbul'da yeterli miktarda stokun olduğunu belirtmiştir.²⁶ Aynı raporda Ege adalarında ve Selanik, Kavala gibi limanlarda Amerika'nın yardıma hazır olduğunu bunun yanında Yunan hükümetinin de kendi şehirlerinde yardım faaliyetlerine katılacağını bildirmiştir. İzmir'deki yardım organizasyonu ile ilgili de; " İzmir'de Felaket Yardım Komitesi kuruldu, limandaki donanmadan bazı gemiler Komutan Hepburn'un komutasında komitenin faaliyetlerine katılacaktır. Bu komitede Bakanlığımızın temsilcisi David, Yakındoğu Yardım Cemiyetinin temsilcisi Mr. Jaquith ve Young Women's Christian Association temsilcisi ile Amerikalı işadamlarından birkaçı bulunmaktadır. Bu komite Mudanya ve Bursa'ya da gönderilmiş, burada Türk Kızılay'ın dan da yardım almıştır. Yunan ve Ermeni Patrikhanesi Fransız donanmasıyla beraber mültecilerin taşınması için mobilyalı gemiler tutmuştur. Hamid Bey'i mültecilerin boşaltılması konusunu hatırlattım." demiştir.

Bristol'un bu raporu üzerine faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması na karar veren Philips, Yunan Maslahatgüzarı Caffery'e bir telgraf göndererek²⁷ Amerikan ve Yunan yardım faaliyetlerinin koordinasyonunun Yunan hüküme-

²⁵ Papers Relation... 868.46/118

²⁶ Papers Relation... 868.49/129

²⁷ Papers Relation... 868.48/117

tince takip edilmesi gerektiğini bu görevin de müttefiklerinde yardımıyla beraber yapılmasını istemiştir. Philips'in bu isteği üzerine faaliyetlerin gidişatı konusunda hazırladığı 25 Eylül tarihli raporda²⁸ " Bu sabah müttefik meslektaşlarım Rumbold, Garroni ve Pelle ile konuştum. Rumbold İngiltere'nin boşaltma için İzmir'e 15 gemi gönderdiği konusunda beni bilgilendirdi. Onun hükümeti yardım faaliyetlerinde Nansen tarafından kullanılmak üzere 50.000 paund hibe etti, yine diğer müttefiklerde 100.000 Frank hibe etmiştir. Garroni ve Pelle boşaltma için gönderilen gemilerin yeterli olduğunu düşünmektedir, başka gemi gönderme niyetinde değillerdir. Henüz aldığım bilgiye göre 10 Yunan gemisi boşaltma işlemini hızlandırmak amacıyla Türklerin izniyle bizim kontrolümüze verilmiştir. 1 Ekimden önce mültecilerin boşaltılması için çalışılmaktadır. Yunan hükümetinden aldığım resmi olmayan bilgilere göre Ege adalarından sayılı olmakla birlikte Selanik ve Kavala'dan binlerce mülteci kabul edilmiştir. Şu an Mytilene adasında Selanik, Kavala ve diğer limanlara boşaltılmak üzere bekleyen 80.000 mülteci bulunmaktadır." diyerek Rumbold'un kontrolündeki İngiliz gemileriyle İzmir, Trakya ve Mytilene adasına un, ekmek ve gıda yardımı yapıldığını belirtmiştir.

İngiltere Büyükelçisi Harvey ise Philips'e gönderdiği 26 Eylül tarihli telgrafta²⁹ majesteleri (İngiliz) hükümetinin genel fikrinin Yunanistan ve Türkiye'de kalan mültecilerin taşınması işiyle ilgilenmek olduğu, Uluslararası yardım kuruluşlarının Anadolu'da yapılmasını istediği faaliyetlerin Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından yapılabilmesi için Mustafa Kemal'in izninin gerektiğini ifade etmiştir. Amerika'nın Yunan hükümetine daha yakın olduğunu söyleyen Harvey İngiliz gemilerinden oluşacak bir yardım filosunu Mustafa Kemal'in kabul edebileceğini Milletler Cemiyeti'nin de bu iş için 100.000 Frank ayırttığını bildirmiştir. Bristol Anadolu'daki faaliyetler ile ilgili Philips'e gönderdiği 28 Eylül tarihli telgrafında³⁰ İtalyan Amiralinin Mustafa Kemal'e gönderdiği Yunan gemilerinin İzmir'den mültecilerin boşaltılmasına katılmasına dair telgrafa cevap geldiğini buna göre Yunan gemileri Yunan bayrağını çekmemek, iskeleye yaklaşmamak ve resmi görevli bulundurmamak kaydıyla Amerikan destroyerlerinin kontrolünde mültecilerin taşınmasına yardım edebileceği kararı verilmiştir.³¹ Bristol bu sayede hemen 15.000 mülteci boşaltıldığını bu boşaltma sırasında Türk ordusundan da etkili yardım yapıldığını, 26 Eylülde 43.000 mülteci boşaltıldığını ve bayrak çekilmediği için Mytilene de milliyeti belirlenemeyen gemiler toplandığını bildirmiştir.

Bristol'un Amerika hükümetine gönderdiği 2 Kasım tarihli telgrafında³² "Müttefik kuvvetlerin komutanı General Harington kontrolünde Doğu Trakya boşaltılmaktadır. Yunanlı sivillerin hemen hemen hepsi düzgün bir şekilde geri çekildi. Anladığım kadarıyla Yunanistan'dan gelen rapora göre boşaltılan mülteci sayısı 800.000 civarındadır. Bizim edindiğimiz raporlara göre Alanya'dan Mudanya'ya kadar limanlardan boşal-

²⁸ Papers Relation... 868.48/141

²⁹ Papers Relation... 868.48/142

³⁰ Papers Relation... 868.48/150

³¹ İbrahim Erdal, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurcuları İle Yapılan Nakil Sözleşmesi, Atatürk Yolu, C:9, S: 31-32, Mayıs-Kasım 2003, Ankara, s.319.

³² Papers Relation... 868.48/220

tulan mülteci sayısı 300.000 kişi” olduğunu belirtmiş ancak muhtemelen yarım milyon insanın kendileri gemilerle gelmeden önce gitmiş olabileceğini ifade etmiştir. İstanbul Yüksek Komisyonu Vekili Dolbear Philips’ gönderdiği 25 Kasım tarihli telgrafta İzmir Kıdemli Deniz Subayı Powell’in Birstol’a sunduğu ve 20 Ekim itibarıyla gemilerle taşınan mülteci sayısını gösteren liste aşağıdaki gibi verilmiştir³³;

“İzmir ve civarı ile ilgili boşaltım raporu aşağıdaki gibidir:

İngiltere	3.000
Fransa	7.000
İtalya	11.000
Amerika	2.080
Winona	1.800 (Amerikan askeri hizmetinde)
Constantinopoli	2.000
Dotch	5.000 (Rusya garantisinde)
Casey	600
İngiliz Gemileri	40.954 (İngiliz denetiminde Yunan gemileri)
Yunan	140.046 (Amerika Kontrolünde)
Toplam:	213.480

Ayrıca bunun yanında:

Çeşme’den Fransız gemileri kontrolünde İngiliz ve Amerikan Destroyerleri ile: 6.700 kişi taşınırken, Urla’dan Amerikan kontrolünde olmak üzere Yunan gemileriyle: 10.400, Ayvalık’tan da Amerikan kontrolünde Yunan ve İngiliz gemileriyle: 15.200 kişi taşınmıştır. Ayrıca Cape Helles’den İngiliz gemileriyle: 3.800, Güllük’ten Amerika kontrolünde Yunan gemileriyle: 1.052, Fethiye’den Amerika kontrolünde Yunan gemileriyle: 2.000, Antalya’dan Amerika kontrolünde Yunan gemileriyle: 8.005, Alanya limanından Amerika kontrolünde Yunanlılarca: 600 ve Rodos’tan Yunan gemileriyle 1.350 kişi olmak üzere toplam 467.067 kişi boşaltılmıştır.”

Avrupa devletlerinin ve Amerika’nın boşaltma çabalarına rağmen, göç tamamen kontrol altında yapılamamış, bu işin büyük bir organizasyonun sorumluluğu altında olması kararı verildiğinden sorum Milletler Cemiyetine ulaşmıştır. Lozan Konferansı sırasında meselenin mümkün olduğunca iki devlet arasında çözümüne çalışan İsmet Paşa, Lord Curzon’un isteği üzerine Milletler Cemiyeti tarafından Nansen’in görevlendirilmesini kabul etmiştir. Nansen hemen işe başlayarak Atatürk ile mübadele konusunda yazışmış, İstanbul’da bulunan Ankara Hükümeti temsilcisi Hamit Bey ile 12 Ekim’de görüşmüştür.³⁴ Her iki tarafın da kıyılarda limanlara yığılan iki nüfusun mübadelesini kabul etmesi üzerine Nansen, İstanbul’dan başlayarak Doğu Trakya ve Atina’ya gitmiş, bu bölgede uluslararası yardım kuruluşları ile temaslarda bulunmuş 10 Kasım 1922 tarihinde hazırladığı bu raporu Milletler Cemiyeti’ne

³³ *Papers Relation...* 868.48/291

³⁴ Erdal, *a.g.m.*, s.60.

sunmuştur.³⁵ Nansen bölgede yaptığı araştırmalarda bölgede çalışmakta olan Milletler Cemiyeti Sağlık Komisyonu Başkanı Albay Gauthier'in Türk Kızılay'ına aşı ve diğer sıhî yardımda bulunmak üzere hazır olduğunu ayrıca Amerikan Kızılhaç'ı ve Uluslararası Kızılhaç'ın da şehirlerde ve kıyılarda toplanan mübaddillere giyecek ve gıda gibi yardımların yapılması için gerekli hazırlığı yaptığını ifade etmiştir.

Nansen de Amerikan yetkililerinin verdiği raporlara yakın bir rakam verecek kıyılarda limanlara ve sınırlara yığılmış göçmenlerin sayısını 900.000 civarında olduğunu belirtmiş, bunun yaklaşık 300.000'inin Doğu Trakya ve Anadolu'dan olduğunu ifade etmiştir. Amerikan hükümetinin yazışmalarından da anlaşılacağı üzere; Nansen İngiliz Hükümeti ve Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan fondan 50.000 Paund istemiştir. Ayrıca Amerikan Kızılhaç'ının yanında diğer Kızılhaçlardan da yardım yapılırsa göçmenlerin kısa süreli gıda ihtiyacının karşılanabileceğini, sağlık komisyonunun sadece 100.000 doz aşı sağlayabildiği kamplarda sağlık şartlarının çok kötü bir durumda olduğunu ve çiçek, tifo, dizanteri ve kolera gibi salgın hastalıkların yayıldığını bildirmiştir.³⁶

SONUÇ

Başta İzmir olmak üzere, Mudanya ve Ayvalık gibi iskelelerde yaşanan aşırı göçmen yoğunluğu ve aynı şekilde Selanik ve Kavala gibi limanlarda yaşananlar Lozan Konferansı'nın 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda gündeme getirilmiştir. Lord Curzon'un çağrısı üzerine Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Nansen'in raporu kapsamında Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi yapılması gereği ifade edilmiştir.³⁷ Lozan Barış Konferansı'nın 10 Ocak 1923 tarihinde yapılan toplantısında nüfus mübadelesinin iki devlet arasında temel olarak kabul edildiği görüşmelerden oluşmuş, mübadele meselesi iki devlet arasında 30 Ocak 1923 yılında Türk ve Rum Ahâlinin Mübadelesine Dair Mukavelenâme ve Protokol'ün imzalanmasıyla resmîyet kazanmıştır.

1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlayacak olan mübadeleden İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türklerinin istisna olması kararlaştırılmıştır. İstanbul Rumları 30 Ekim 1918 tarihinden önce de şehremâneti sınırları içinde oturanlar, Batı Trakya Türkleri de Bükreş Muahedenâmesi'yle 1913 yılında tayin edilen sınırın³⁸ doğusundakiler olarak tespit edilmiştir. Mübadeleye tâbi olan bölgelerde 18 Ekim 1912 tarihinden bu yana göçmen durumunda olan ve yerlerini terk etmiş olanlar, aileleri terk ettikleri hâlde kendileri Türkiye'de kalmış olan Rumlar birinci dereceden mübadil sayılmıştır.³⁹ Antlaşmanın yapılmasında önce ve sonra her iki tarafta da göçmenler limanlara yığılarak zor şartlarda karşıya geçmeye çalışmıştır. Burada Amerikan donanmasına ait ge-

³⁵ FO 371/9139 (E 13401/10524/44), *Ethnic Minorities Of Balkan States 1860–1971*, C.3, Archive Editions, (Foreign Office), 2003, s.565.

³⁶ FO 371/9139 (E 13401/10524/44) ,s.566.

³⁷ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C:1, Kit: I, İstanbul 1993, s.118.

³⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, Kıs:2, Ankara 1983, s.463.

³⁹ Erdal, a.g.e., s.63

miler başta olmak üzere Fransız, Yunan ve İngiliz gemileri göçmenlerin taşınması işinde yardımda bulunurken Kızılhaç ve diğer yardım kuruluşları da limanlarda ve iskelelerde biriken göçmenlerin sağlık ve yaş durumlarıyla ilgilenmiştir. Yunanistan ve Türkiye arasındaki bu mübadele konusu, uzun süreler içinde her iki devletin sosyal, ekonomik ve politik hayatında önemli değişimlere sebep olmuştur.⁴⁰ Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Amerika, Ermeni tehciri ve sonrasında yaşanan gelişmelerde olduğu gibi Rum göçü veya Mübadele meselesinde de konunun içinde olmuştur. Dönemin gelişen konjoktürüne göre ne Türkiye'yi kendisinden uzaklaştıran ne de Yunanistan'ı kontrolünden çıkaran bir politika izleyen Amerika hükümeti Yunanistan'a dış politikada ve göçmen naklinde destek verdiği gibi Türkiye ile de ilişkilerini sıcak tutmuştur.

Abstract

When withdraw Grek Army from Western Anatolia, Greek emigrants have meet harbour for leave from Anatolia. America and other European states ships have mission to this emigrants transporter by ship and medical, other subject. This article aims to shed light on the aids provided for emigrants.

Key Words: Rum, Smyrna, America, Refugee, Anatolia

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1922, Volume II, Washington 1938, Dosya Numarası; 767.68 Belge No: 274

Papers Relation... 767.68/276	Papers Relation..., 868.48/83
Papers Relation..., 868.48/87	Papers Relation...767.68/296
Papers Relation..., 767.68/297	Papers Relation...767.68/302
Papers Relation...868.48/92	Papers Relation...868.48/95
Papers Relation...767.68/320	Papers Relation...868.48/99
Papers Relation..., 868.48/96	Papers Relation... 868.48/113
Papers Relation..., 868.48/114	Papers Relation... 868.48/118
Papers Relation... 868.46/118	Papers Relation... 868.49/129
Papers Relation... 868.48/117	Papers Relation... 868.48/141
Papers Relation... 868.48/142	Papers Relation... 868.48/150
Papers Relation... 868.48/220	Papers Relation... 868.48/291

Ethnic Minorities Of Balkan States 1860–1971, C.3, Archive Editions, (Foreign Office), 2003, **FO** 371/9139 (E 13401/10524/44

⁴⁰ Nada Zimova, *The Exchange of Grek and Turkish Populations After World War I and Its Impact on Turkey*, Praha 1989, L'institute de l'histoire Tchec, s.169.

Kitaplar ve Makaleler

- ARI Kemal; *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925)*, İstanbul 2003, Tarih Vakfı Yurt yayınları;
- BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, Kıs:2, Ankara 1983.
- ERDAL İbrahim, " Türk Basınına Göre Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi, *Atatürk Yolu*, C:9, S: 33-34, Mayıs-Kasım 2004, Ankara.
- ERDAL İbrahim, "Mübadil Göçmenlerin Taşınması Meselesi ve Türk Vapurcuları İle Yapılan Nakil Sözleşmesi, *Atatürk Yolu*, C:9, S: 31-32, Mayıs-Kasım 2003, Ankara.
- ERDAL İbrahim, *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923–1925*, IQ Yayınevi, İstanbul 2006.
- MERAY Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaqlar-Belgeler*, C:1, Kit: 1, İstanbul 1993.
- ÖKSÜZ Hikmet, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923–1938)", *Atatürk Dergisi*, 2000, 3/1
- SARISIR Serdar, *Demografik Oyun: Sürgün*, IQ Yayınevi İstanbul 2006.
- ZİMOVA Nada, *The Exchange of Grek and Turkish Populations After World War I and Its Impact on Turkey*, Praha 1989, L'institute de l'histoire Tchec.